

Гендерна рівність та гендерна дискримінація: визначення основних понять.

Наука про гендер є молодою, визначення і підходи часто лише формуються, тому можуть бути або несталими, або суперечливими, або такими, що змінюються. Це стосується і поняття «гендер», яке, залежно від контексту, має різні значення. У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» поняття «гендерна рівність» виходить з правового контексту і пов'язане з впливом суспільних структур на життя жінок і чоловіків – їхні права, свободи, можливості, потреби тощо. Саме це чітко і однозначно закріплено законодавством. «Гендерна рівність» визначається як «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства»³. Наведене поняття можна вважати «розширеним» поняттям прав жінок і підвищення розуміння їх (жінок) внеску у життя суспільства. «Розширення» відбулося тому, що дискусія про права жінок привела до актуалізації і прав чоловіків, які в деяких сферах теж упосліджені. Державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на :

- утвердження гендерної рівності;
- недопущення дискримінації за ознакою статі;
- застосування позитивних дій;
- забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень;
- забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;
- підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства;
- виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері;
- захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Інші існуючі визначення поняття «гендер» мають відношення до того, що пов'язане з гендерною ідентичністю, тобто з варіантами самовизначення людини. Як термін він використовується, але в українському законодавстві на даний час відсутній. І тоді, коли цей термін буде запроваджений, важливо чітко окреслити його різне застосування. Інколи поняття гендеру ототожнюють з сексуальною орієнтацією, але це не є коректним. Сексуальність є іншою характеристикою соціальної ідентичності людини. Такими важливими характеристиками є – вік, етнічне походження, релігійні переконання тощо.

Ціннісні орієнтації українського суспільства, спрямовані на самовираження людини, передбачають повагу до її прав незалежно від особистих якостей, характеристик, належності до груп, а тому цей підхід має

бути відображений у національному законодавстві, але це не означає, що таке відображення має бути некоректним.

Упровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є однією з важливих умов сталого соціально-економічного розвитку, позитивних змін у суспільстві та його благополуччя, реалізації прав людини та самореалізації особистості, запорукою ефективного розв'язання наявних проблем, а також європейської інтеграції України та виконання міжнародних зобов'язань згідно з основними міжнародними договорами у сфері захисту прав людини, у тому числі Цілей Сталого Розвитку до 2030 року, затверджених Генеральною Асамблеєю ООН.

Гендерні проблеми в сучасній Україні.

Серед населення України кількість жінок на вісім відсотків перевищує кількість чоловіків (53,9% – жінок та 46,1 – чоловіки з 46 465,7 тис. осіб станом на 2007 р.), що породжує серйозні демографічні проблеми, які є підґрунтям для гендерної нерівності, як у бік жінок, так і чоловіків. У 2015 році Україна зайняла 67 місце серед 145 країн згідно з Глобальним звітом про стан гендерної рівності у світі за індикаторами «гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради України та депутатів місцевих органів влади», «співвідношення середнього рівня заробітної плати жінок та середнього рівня заробітної плати чоловіків».

Зокрема, частка жінок у Верховній Раді України VIII скликання становить 12%, що є несуттєвим збільшенням порівняно із попередніми скликаннями. У 2015 р. у 5 міністерствах з 17 (Мінмолодьспорт, Міноборони, Міненерго, Мінрегіонбуд, Мінкультури) на посадах у вищому керівництві не було жінок. Лише одну з 25 обласних держадміністрацій та м. Київ очолює жінка. В 14 обласних адміністраціях жодної жінки немає на посадах заступника голови. Загалом лише 16% цих посад займають жінки. За даними місцевих виборів 2015 року, у 22 обласних радах жінки становили 15%, у міських радах – 18,1% (при існуванні законодавчої норми щодо не менше ніж 30% представленості у місцевих радах неопределеної статі). Тридцятивідсоткову норму, передбачену законодавством, було забезпечено лише в одній міській раді, не забезпечено – у жодній із обласних рад.

Згідно з інформацією Державної служби статистики України, розмір середньомісячної заробітної плати жінок є на 26% нижчим, ніж у чоловіків. Жінки контролюють лише 5–10% економічних ресурсів. У приватному бізнесі жінки володіють 30% малих, 12,7% середніх і лише 13% великих підприємств. Чимало професій та посад є недоступними для жінок в силу існування патерналістського законодавства. Наприкінці 2017 року Міністерство охорони здоров'я України відмінило заборонний список на 450 професій для жінок, розширивши їх спроможності на ринку праці. Різниця в очікуваній тривалості життя жінок і чоловіків складає більше 10 років на користь перших, що визначається не стільки біологічними факторами, які складають 2-3 роки, а соціальними і створюють суттєві демографічні проблеми в країні та є показником низької якості життя.

Безкоштовність та доступність медицини давно вже є проблемою. Зростає вартість і пологів, яка б'є не лише по сім'ях, але, перш за все, по жінках. У державному пологовому будинку вона складає близько 17 тис.грн., а в приватному – більше 40 тис. Закриття ФАПів у сільській місцевості призводить до погіршення доступу сільських жінок до медичних послуг. Моніторинг ЗМІ та рекламної продукції свідчить, що медійний та рекламний простір переповнені сексистськими та гендерно дискримінаційними образами, що порушує права людини й призводить до відтворення та поглиблення негативних гендерних стереотипів.

Сексизм у ЗМІ підсилює існування таких проблем як сексуальна експлуатація, торгівля людьми та дискримінація жінок у сфері праці. Існують «приховані» (зміст навчальних предметів, його відображення в навчально-методичній літературі, стиль викладання; упередженість в оцінюванні навчальних результатів) та «відкриті» (окремі програми / блоки для хлопців / юнаків та дівчат / юнок; мовленнєвий / мовний сексизм) елементи гендерної дискримінації. У 2014 р. Міністерство освіти і науки звернуло увагу на стереотипи щодо жінок у шкільних підручниках. У 2016 р. розпочалася робота зі здійснення їх гендерної експертизи.

Недосконала гендерна статистика не дозволяє провести моніторинг рівності у доступі до освіти. Серйозною проблемою є гендерне насильство, яке дорого коштує суспільству. У 2007 році українському бюджету реагування тільки на зареєстровані випадки насильства в сім'ї обійшлося приблизно в 158 464 540 грн . Загальна ж вартість зареєстрованих випадків насильства в сім'ї в 2007 р. становила 669 249 795, 24 грн., причому більшу частину витрат були змушені понести самі потерпілі. У структурі цих витрат, більшість становлять ті, які лягають безпосередньо на плечі жертви – пов'язані із втратою майна (42,2%) і зі здоров'ям (19,3%). Дані дослідження, проведеного в 2017 р. Фондом народонаселення ООН, показали, що економічні втрати, які несе українське суспільство внаслідок насильства щодо жінок, сягають до \$208 млн. на рік , при чому основна частина витрат, що зумовлені насильством щодо жінок, лягає на плечі самих постраждалих, і може сягати до \$190 млн. на рік (більше 90% сукупних економічних витрат суспільства).

Проблема гендерного насильства, зокрема домашнього, і на сьогодні залишається гострою в Україні. Ця проблема ускладнюється ще й наявністю збройного конфлікту та тимчасовою окупацією частини Донецької та Луганської областей та незаконною анексією АРК, адже в таких ситуаціях завжди зростає кількість випадків сексуального насильства, пов'язаного із конфліктом. Із погіршенням гуманітарної ситуації на окупованих територіях, кількість випадків гендерного насильства зростатиме і на решті території України. Останнє також може бути викликане процесом демобілізації учасників АТО, оскільки вони потребують професійної психологічної допомоги для подолання агресії, обумовленої військовими діями. Така ситуація підживлюється гендерними упередженнями та стереотипами, які є

одним з «бастіонів» гендерної нерівності. Вони впливають на реальну ситуацію навіть тоді, коли законодавство вимагає іншого підходу.

Стереотипи дуже поширені у трудових відносинах. Для гендерних бар'єрів на ринку праці придумали навіть різноманітні порівняння.

«Скляна стеля», «липка підлога», «скляний підвал» – так називають специфічні прояви дискримінації проти жінок і чоловіків на робочому місці. Жінки опиняються між двох вогнів – між «скляною стелею» і «липкою підлогою», які чіпляють їх внизу і не даються гнути верхівки.

«Липка підлога» – це низькі зарплати, які лишують мало шансів піднятися вище. «Скляна стеля» стосується більше стереотипів, які не створюють начебто помітних бар'єрів для просування, але й не дають рухатися вперед.

«Скляний підвал» кидає чоловіків на найризикованіші та найнебезпечніші роботи (Ст.43 Конституції). Понад 90% усіх смертних випадків, пов'язаних із професією, трапляються з чоловіками. Участь жінок у військовому конфлікті як постраждалих, підтримка та обслуговування чоловіків-героїв і допомога постраждалим часто визнається суспільством, тоді як роль жінок у процесах, пов'язаних з досягненням миру, потребує ще значних зусиль для створення можливостей жінкам реалізуватись у цій сфері. Адже традиційні гендерні стереотипи, які дуже живучі в суспільстві, визначають миробудування та захист Вітчизни як виключно чоловічу справу. Тільки у 13% сюжетів на тему миру та безпеки в засобах масової інформації жінки виступали героїнями, а у центрі подій зображалися тільки у 6% випадків. Незалежно від теми, тільки 4% історій зображали жінку лідерами в країнах, що перебувають у конфліктних та постконфліктних ситуаціях, і тільки 2% торкалися проблематики гендерної рівності.

У структурах сектору безпеки широко розповсюджена метафора щодо служби жінок типу «три декрети (декретні відпустки) – і полковник», «три декрети – і пенсія». Водночас чоловіки, які служать і беруть декретну відпустку, часто також, відкрито чи приховано, переслідуються колегами і керівництвом, з них знущаються та не вважають повноцінними працівниками. Такі погляди обмежують права і можливості і жінок, і чоловіків, які служать у збройних силах, поліції та інших структурах сектору безпеки. Частка жінок, які проходять службу в структурах сектору безпеки України, є значно нижчою, ніж в європейських країнах, або державах - членах НАТО. Існує законодавчо закріплена обмеженість доступу жінок до значного переліку посад. Чутливість сектору безпеки до гендерних питань можлива за умов урахування особливих і різнорідних проблем, з якими стикаються жінки і чоловіки, які залучені до цього сектору, комунікують з ним чи користуються його послугами.

Розширення прийому жінок на службу до поліції і збройних сил стало наслідком жіночого руху 60-70-х років, який також зробив можливим встановлення рівної зарплати чоловікам та жінкам, збереження посади після виходу з декретної відпустки та нарахування вислуги років незалежно від статі працівника поліції. До 1999-го року кількість жінок у правоохоронних

органах була обмежена: «жіноча» квота до вступу в академії МВС складала 5-10%. У системі Міністерства внутрішніх справ України станом на листопад 2017 р. працювало 296 248 осіб, із яких 69 519 жінок, що становить 23,5%. У Національній гвардії – 6,2%, у Національній поліції – 21,8%, у Державній прикордонній службі – 24%. Станом на липень 2017 р. у Національній гвардії було 4069 жінок. З них з числа офіцерського складу – 351 жінка, з числа рядового, сержантського та старшинського складу – 2214 жінок, мають статус учасника бойових дій за участь в АТО – 597 жінок. Жінки проходять службу та працюють в усіх видах і родах військ ЗСУ. Найбільше вони представлені у частинах і з'єднаннях Сухопутних військ та Повітряних Сил Збройних Сил України. У Збройних Силах України проходять службу та працюють більше 55 тисяч жінок: близько 24 тисяч жінок військовослужбовців та майже 32 тисячі працівників ЗС України.

Серед жінок-військовослужбовців 3100 – офіцери (майже 12%) та 89% – жінки, які проходять військову службу за контрактом. 356 дівчат навчаються у вищих військових навчальних закладах. У ЗСУ немає жодної жінки-генерала, лише 64 жінок-полковників (з них 10 полковників медичної служби), 129 підполковників (з них 78 підполковників медичної служби) і 372 майори. В 2016 році були видані два накази Міністерства оборони, які розширили на понад 160 професій та посад можливі для жінок в Збройних Силах України. На грудень 2015 за час проведення АТО 611 жінок-військовослужбовців нагороджено відзнаками Міністерства оборони України, 32 жінки відзначено державними нагородами. Майже 300 з понад 2 тисяч військовослужбовців, які щодня заступають на бойове чергування з протиповітряної оборони нашої держави – це жінки: планшетисти, радіотелеграфісти, зчитуючі, телефоністи, диспетчери, метеоспостерігачі.

Протягом 1992-2005 років близько 40 українських військовослужбовців-жінок пройшли службу у складі миротворчих контингентів України у різних країнах світу. Приділення уваги гендерним питанням допоможе закладам сектору безпеки покращити їхню чутливість до проблем громад, які вони обслуговують, підвищити оперативну ефективність, урізноманітнити й отримати найкраще від свого персоналу та відповідати найвищим стандартам професійної звітності. Це також допоможе виконати свої зобов'язання щодо міжнародного законодавства, включно з Резолюцією Ради Безпеки ООН 1325 та Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Вплив збройного конфлікту на жінок і чоловіків.

Військові конфлікти здійснюють значний вплив на життя жінок і чоловіків. Достатньо велика частина жінок не є пасивними спостерігачками. Вони виконують активні функції – служать у збройних силах, правоохоронних органах, добровольчих батальйонах. Жінки складають більшість волонтерських груп та організацій, надаючи допомогу як військовим, так і громадянам, що залишилися на тимчасово окупованій території, а також внутрішньо переміщеним особам.

Якщо подивитись на війну і насильство через гендерні окуляри, то побачимо, що і чоловіки, і жінки страждають від них, але не однаково. Жінки складають більшу частину населення, яке змушене переміщуватись, щоб знайти безпечніше місце проживання для себе, своїх дітей, рідних. Водночас, наприклад, відсутня гендерно дезагрегована статистика щодо осіб, які перетинають пункти пропуску на лінії розмежування в Донецькій та Луганській областях. 2/3 внутрішньо переміщених осіб – це жінки з дітьми (61% – жінки, 14% – діти). На новому місці жінки стикаються з необхідністю адаптуватися до інших умов проживання, часто гірших за попередні. Уся робота з догляду за дітьми, влаштування їх у навчальні заклади, пошук нового місця роботи та засобів до існування також лягає на плечі жінок.

Крім того, додається необхідність догляду за літніми батьками чи іншими родичами. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини загалом з 14 квітня 2014 р. до 15 листопада 2017 р. 35 081 осіб стали жертвами конфлікту в Україні з числа цивільного населення, українських військових та членів озброєних груп. Ця кількість включає 10 303 загиблих та 24 778 поранених. Жінки залишаються єдиними годувальницями у своїх сім'ях. Жінки більше потерпають від випадків гендерно зумовленого насильства, яке часто використовується в умовах військового конфлікту, у тому числі, як засіб маніпулювання та погроз для місцевого населення. Також з'явилося таке явище як домашнє насильство в сім'ях демобілізованих. Часто це є наслідком того, що демобілізовані, переважна більшість з яких чоловіки, не отримали психологічної допомоги після повернення із зони бойових дій, адже психологічної адаптації потребують майже всі учасники АТО та їх сім'ї.

Міжнародний досвід показує, що з часом неліковані поствоєнні симптоми не просто повертаються, а й посилюються. Підвищується рівень агресії. Тому проходження реабілітаційних програм, побудованих на індивідуальних потребах кожної особи та її сім'ї є вкрай важливим як для людини, сім'ї, так і для суспільства в цілому. Тож увага до проблем чоловіків, які пов'язані із конфліктом, їх ідентифікація та реагування на них, створення системи адаптації та реадaptaції, налагодження співпраці із військоматами є важливим напрямом соціальної роботи. У сучасних військових конфліктах прямих втрат зазнають 90% цивільного населення, тоді як у війнах минулого століття це було 10%. Значна частина цивільного населення, яка страждає від війни – це жінки та діти. У ситуації війни і насильницького конфлікту біологічна різниця між статями перебільшується культурою і традиціями суспільства. Від чоловіків вимагається готовність боротися, а від жінок – підтримувати чоловіків. Війна, збройні конфлікти впливають не лише на тих, хто безпосередньо бере участь у бойових діях, а й на тих, хто забезпечує тил.

Групова психологічна травма суспільства є глибокою, і її загоєння потребує зусиль, ресурсів, часу. Військові, які повертаються додому, часом тяжко сприймають ситуацію в «мирних» регіонах. Їм складно зрозуміти, чому тут люди витрачають свій час і кошти на речі, які, на їхній погляд, не

варті цього, коли в країні війна. Водночас, люди, які живуть в «мирних» регіонах, часом не розуміють знервованості екс-комбатантів, їх закритості чи інших рис, що раніше їм були не притаманні. Таке психологічне «роз'єднання» може призвести до тимчасового спалаху насильства, насамперед домашнього. Важливо розуміти природу цього явища, його тенденції та наслідки і застосовувати адекватні заходи для зменшення ризиків. Суспільства, які часто знаходяться у стані війни, вирізняються різко вираженою гендерною нерівністю. Війни, політичні кризи, насильницькі конфлікти та інші події, які викликають підйом національних почуттів, збільшують попит на героїв-воїнів, підвищуючи цінність традиційних маскулінних якостей.

У період військового конфлікту посилюється мілітаризована маскулінність (дивись словник термінів). З усіх середовищ, де маскулінність формується, відтворюється та проявляється, в середовищі, пов'язаному з конфліктом, вона є найбільш прямою, домінуючою та насильницькою. Культ сильної влади, дисципліни, державності, вождя і нації практично завжди поєднується з культом агресивної маскулінності, спрямованої проти «жіночної» і «слабкої» демократії. Особливо це є характерним для держав, які виступають агресорами, і намагаються підтримувати і посилювати такі культури як у себе в державі, так і на окупованих, анексованих чи в інший спосіб завойованих територіях. Культ маскулінності посилюється також під виглядом захисту традиційних духовних цінностей в суспільстві. Розуміння, фіксування та реагування на зазначені процеси з метою зменшення їх впливу є важливою складовою діяльності, спрямованої на забезпечення гендерної рівності та підвищення гендерної чутливості в секторі безпеки.

Документування фактів порушень прав людини, які здійснюють правозахисники в Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим, а також серед внутрішньо переміщених осіб в інших регіонах України, дають підстави до висновків, що стать людини може використовуватися як ознака для здійснення тиску та залякування. Гендерні відмінності стають приводом для психологічного насильства. Відомі факти, коли жінок, так звані, ополченці використовували в збройних протистояннях як «живий щит» для прикриття. Дискримінація за ознакою статі, приниження жінок, сексизм складають частину ідеології лідерів незаконних утворень. І хоча відомо чимало випадків сексуального насильства, пов'язаного із конфліктом, воно, водночас, не використовується в Україні, на відміну від інших держав, як інструмент війни.

Дані дослідження досвіду перебування в полоні на неконтрольованій Україною території Донбасу показали, що 52,7% звільнених з полону т.з. ополченців – цивільні особи, ставлення до яких було особливо жорстоким. Були зафіксовані випадки незаконного затримання жінок, у тому числі вагітних, похилого віку, а також знущання з них. «Хоча найвищі ризики постраждати від сексуального насильства пов'язані з триманням особи під вартою, УВКПЛ також виявило випадки сексуальної наруги над цивільним населенням, особливо щодо жінок, на контрольних пунктах в'їзду-виїзду

вдодж транспортних коридорів через лінію зіткнення, що перебувають під контролем Урядових сил, а також на блокпостах озброєних груп». Особи, які пережили сексуальне насильство в контексті збройного конфлікту в Україні, часто позбавлені доступу до правосуддя, належних послуг і психологічної підтримки, що призводить до їх вторинної віктимізації. Проблемою є також обмеженість можливостей в отриманні постраждалими від різних видів насильства соціальної, медичної, психологічної та інших видів допомоги за місцем їх проживання в силу відсутності або слабкості такої інфраструктури. Наприклад, однією із найгостріших проблем є фактична відсутність притулків для постраждалих від сексуального насильства та домашнього насильства. Існуючі в 19 областях України центри соціально-психологічної допомоги не можуть задовольнити потреби в цій сфері.